

מקור כתוב לאגדה תלמודית אחת¹

מקורות כתובים מתקופת חז"ל

מוסכם בין כל הלומדים והחוקרים, שהתורה שבעל פה² הייתה קיימת בהתהוותה – בתקופת התנאים – דווקא בעל פה; היא השתמרה על ידי שינון בקול ועברה מרב לתלמיד על ידי הרצאת דברים.³ יש הסוברים שכך הוא הדבר גם ביחס לתלמוד ולשאר הספרות הרבנית,⁴ ואחרים מגבילים את הקיום בעל פה ליחידות קטנות שבה.⁵ בתרבויות שכנות העדיפו את המילה השנונה על הכתובה,⁶ אבל שיג ושיח סביב השאלה הזאת רחבים מני ים,⁷ ואין ביכולתנו ובמטרתנו לסקור אותם.

- 1 לאחר כתיבת מאמר זה והכנתו לדפוס נחשפתי לעבודתה של פרופ' ורד נועם: Noam, V. "The Story of King Jannaeus (b. Qiddushin 66a): A Pharisaic Reply to Sectarian Polemic", *Harvard Theological Review*, 107:1 (2014), pp. 31–58.
- 2 ראו א' רוזנטל, "תורה שבעל פה ותורה מסיני – הלכה ומעשה", מחקרים בתלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 448–487. הוא טוען (עמ' 455–460) שהמונח עצמו קדום הוא, אבל הוא קיבל את מלוא משמעותו רק בתקופה התלמודית. ראו גם י' בלידשטיין, "לקורות המונח 'תורה שבעל פה'", תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 496–498; י' אלבוים, "נוספות על המונח 'תורה שבעל-פה' (סיני פו, ג–ד)", סיני פו, א–ב (תש"ם), עמ' פז.
- 3 י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים–תל-אביב תשכ"ד, עמ' 695–697; ע"צ מלמד, התקבולת במשנה, דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות ג, ירושלים תשל"ז, עמ' 275–291 (= עיונים בספרות התלמוד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 111–127); י' ברנדס, "התורה והכתובה, שבכתב ובעל פה", דימוי 26 (תשס"ו), עמ' 66–71 ועוד מחקרים רבים.
- 4 Milikowsky, Ch., "Status Quaestionis in Research of Rabbinic Literature", *Journal of Jewish Studies* 39 (1998), pp. 201–211.
- 5 Strack, H. & Stemberger, G., *Introduction to the Talmud and Midrash*, 1992, p. 40 שלזינגר, "על כתיבת התורה שבעל-פה בזמן התלמוד", סיני קיז (תשרי–חשוון תשנ"ו), עמ' מא–ע; Fishman, T., *Becoming the people of the Talmud: oral Torah as written tradition in medieval Jewish cultures*. University of Pennsylvania Press, 2011, pp. 21–22.
- 6 Alexander, L.C.A., *The Living Voice: Scepticism Towards the Written Word in Early Christian and in Graeco-Roman Texts*. In: *The Bible in Three Dimensions. Essays in Celebration of Forty Years of Biblical Studies in the University of Sheffield*, Sheffield: JSOT Press, 1990, pp. 221–247.
- 7 Bar-Asher, M., *From oral transmission to written transmission: concerning the meaning of some orthographic forms in the manuscripts of the Mishnah and of rabbinic literature*, Gerhardsson B., *Memory and Manuscript: Oral Hebrew Studies* 52, 2011, pp. 201–212;

על אף האמור לעיל, יש עדויות לנוהג כתיבת הדברים שהיו אמורים להימסר רק בעל פה. עדויות ישירות הובאו כבר על ידי חוקרים דגולים שסיכמו את הנושא,⁸ וגם עדויות עקיפות רבות הובאו בחשבון.⁹ ליברמן קבע שהמשנה לא התפרסמה כטקסט יחיד לפני המאה החמישית, ופרסומה היה "פרסום בעל פה".¹⁰ האזכור הראשון של "ספרים של משנה" של בני ארץ ישראל שהיו גנוזים בימי השלטון הביזנטי נמצא במאה התשיעית, בדברי פירקוי בן באבוי.¹¹ עם זאת, קיום גיליונות עזר ששימשו את התנאים והאמוראים מוסכם במחקר.¹²

Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity, Uppsala
Elman, Y., *Authority and Tradition: Toseftan Baraitot in Talmudic*; 1961, pp. 111 ff.
Babylonia. Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, 1994; Hezser, C., From oral
conversations to written texts: randomness in the transmission of rabbinic traditions, *The
Interface of Orality and Writing*, 2010, pp. 36–51; Jaffee, M. S., *Torah in the Mouth:
Writing and Oral Tradition in Palestinian Judaism, 200 BCE – 400 CE*, Oxford
University Press, 2001; Nelson, W. D., Oral orthography: early rabbinic oral and written
transmission of parallel midrashic tradition in the Mekhilta of Rabbi Shimon b. Yohai and
the Mekhilta of Rabbi Ishmael, *AJS Review* 29, 1, 2005, pp. 1–32; Samely A., *Forms of
Rabbinic Literature and Thought*, Oxford University Press, 2007, pp. 116–140; Talmon,
S., Oral tradition and written transmission, or the "heard" and the "seen" word in Judaism
of the Second Temple period, *Text and Canon of the Hebrew Bible*, 2010, pp. 85–124;
Werman, C., Oral Torah vs. written Torah(s): competing claims to authority. *Rabbinic
Perspectives*, 2006, pp. 175–197
של התורה המסורה, ירושלים תשע"א.

8 י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 693; מ"ד הר, ההיסטוריה של ארץ ישראל, ה:
התקופה הרומית ביזנטית תקופת המשנה והתלמוד והשלטון הביזנטי (640–70), ירושלים
1985, עמ' 172–173; כ"י ורמן וא' שמש, לגלות נסתרות: פרשנות והלכה במגילות קומראן,
ירושלים תשע"א, עמ' 100–101; Strack, H. & Stemberger, G., *Introduction to the Talmud*
and *Midrash*, 1992, pp. 31–44, 243 ff. Jaffee, M. S. & "Rabbinic Ontology of the Written and Spoken Word", *JAAR* 65(3) 1997, pp. 536
Jaffee A, *Torah in the Mouth*, 141

9 י"י זוסמן, "תורה שבעל פה פשוטה כמשמעה – כוחו של קוצו של יו"ד", מחקרי תלמוד ג (א)
(תשס"ה), עמ' 209–384.

10 Lieberman, S., *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission,
Beliefs and Manners of Palestine in the I C BCE – IV C CE*. New York: The Jewish
Theological Seminary of America, 1962, pp. 83–99.

11 ש' שפיגל, לפרשת הפולמוס של פירקוי בן באבוי, ספר היובל לכבוד צבי וולפסון, חלק עברי,
ירושלים תשכ"ה, עמ' רמה; י"י זוסמן, "כתובת הלכתית מעמק בית-שאן", תרביץ מג, עמ'
156, הערה 496.

12 Strack, Stemberger, p. 37; Jaffee, *A Rabbinic Ontology*, pp. 536–537; Jaffee, *Torah in the
Mouth*, pp. 140–142.

- במקורות חז"ליים מוזכר נוהג של כתיבת התכנים הבאים :
- הלכות [תוספתא, שבת יג, ד; בבלי, שבת קטו ע"א; ירושלמי, מעשרות ב, ג (מט ע"ד); ירושלמי, כלאים א, א (כו ע"א);¹³ בבלי, תמורה יד ע"ב];
 - תרגומים [תוספתא, שבת (ליברמן) יג, ב];
 - ברכות [ירושלמי, שבת טז, א (טו ע"ג)];
 - אגדות [ירושלמי: ברכות ה, א (ט ע"א); כלאים ט, ג (לב ע"ב); מעשרות ג, ד (נא ע"א); שבת טז, א (טו ע"ג); בבלי: ברכות כג ע"א–ע"ב (Firenze II.1.7); שבת פט ע"א (Vatican 108); שבת קנו ע"א (אוקספורד 366); גיטין ס ע"א (Vatican 130); בבא מציעא קטז ע"א (Hamburg 165); בבא בתרא נב ע"א (Firenze II-I-9)].

מעניינת הדוגמה הבאה: "אשכח רבי אחא בר יעקב¹⁴ דהוה כתיב בספר אגדתא דבי רב: בן נח נהרג בדיין אחד, ובעד אחד, שלא בהתראה, מפי איש ולא מפי אשה, ואפילו קרוב [בבלי, סנהדרין נז ע"ב (Karlsruhe-Reuchlin 2)]." חומר הלכתי מובהק היה כתוב בספר האגדות שנמצא בבית מדרשו של רב. אפשר להניח שנוהג כתיבת האגדות היה שכיח יותר ומותר לכתחילה במאה הרביעית [בבלי, תמורה יד ע"ב (Firenze II.1.7); שם, גיטין ס ע"א (Vatican 130)], ואילו איסור כתיבת ההלכה עמד בתוקפו. לכן התלמידים כתבו במקרה הצורך הלכות בספרי אגדות.

נמצא בידינו מקור אחד הנושק לתחום ההלכה מתקופת התנאים שנערך בצורה כתובה – מגילת תענית. מחקר רב נעשה על ייחודיותה.¹⁵ בספרות חז"ל מוזכרים גם חיבורים כתובים אחרים:¹⁶

- מגילת יוחסין [בבלי, יבמות מט ע"ב; ירושלמי, תענית ד, ב (סח ע"א)];
- ספר יוחסין [בבלי, פסחים סב ע"ב; ירושלמי, פסחים ה, ג, (לב ע"א)];
- מגילת חסידים [ירושלמי, ברכות י, ח (יד ע"ד); ספרי, דברים מח];
- תרגומים כתובים [תוספתא, שבת יג, ב; ירושלמי, מגילה ד, א (עד ע"ד)];
- ספר גזרתא [מגילת תענית, ד' בתמוז];
- מגילת סמנין [בבלי, יומא לח ע"א; ירושלמי, שקלים ה, ב (מט ע"א)];

13 See Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, pp. 87.

14 יש להעדיף גרסה זאת.

15 ב"צ לוריא, מגילת תענית.

16 Strack, Stemberger, p. 35–36.

- מגילת סתרים [בבלי, שבת ו ע"ב; ט ע"ב; בבלי, בבא מציעא צב ע"א];
 - שאלות על הלכות טרפה [בבלי, חולין צה ע"ב].
- בכל זה יש לדון על רקע ספרות רבה שנכתבה בעברית מחוץ לבית מדרשם של חז"ל – ספרים חיצוניים וספרי כת מדבר יהודה. היחסים בין לשון המקרא ללשון חז"ל בתקופת הבית השני כבר נידונו במחקר.¹⁷

מעשה בינאי המלך

מחקרים מסוימים מנסים לאתר את המסורות הכתובות בקטעי האגדה ולהבדיל אותן מן המסורות השנונות.¹⁸ נדון בדוגמה נוספת מסוג זה – סיפור היסטורי.

אחד המקורות של המידע ההיסטורי על תולדות יהודה בימי החשמונאים הוא הסיפור המובא בתלמוד הבבלי, קידושין סו ע"א. נביא אותו בצורת סינופסיס של כמה כתבי יד:¹⁹

תניא מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכבש שם ששים עיירות ובחזרתו היה שמח	Oxford Opp. 248(367)
תניא מעש' בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששי' כרכי' ובחזרת' היה שמח'	Munich 95
תניא מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר[ר] וכבש שם ששים כרכים ובחזרתו היה שמח	Vatican 111

שמח' גדולה וקרא לכל חכמי ישר' אמ' להן אבותי(כם)[נו] אכלו מלוחים בזמן שהיו עסוקין	Oxford Opp. 248(367)
גדול' ושלח וקר' לכל חכמי ישר' וא' להם אבותינו אכלו מלוחים בזמן שהיו עסוקין	Munich 95
שמחה גדולה וקרא לכל חכמי ישר' ואמ' להם אבותינו היו אוכלים מלוח' בזמן (הזה) שהיו עוסקי'	Vatican 111

17 א' בנדויד (תשכ"ז), לשון מקרא ולשון חכמים, א, עמ' 95-106.
 18 Finkelstein, L., *The Transmission of Early Rabbinic Tradition*. Cincinnati, 1941, p. 116.
 19 תודתנו נתונה לר' נח ביקרט על עריכת הסינופסיס.

בבנין בית המקדש אף אנו נאכל מלוחים זכ' לאבתינו והעלו מלוחים בשלחנות של זהב ואכלו	Oxford Opp. 248(367)
בבנין בית המקד' אף אנו נאכל מלוחי' זכר לאבותינו והעלו מלוחי' על שולחנו' של זהב אכלו	Munich 95
בבנין בית המקדש אף אנו נאכל מלוחי' זכר לאבותינו והעלו מלוחין על שולח' של זהב] ואכלו	Vatican 111

היה שם איש אחד לץ רע ובליעל ואלעזר בן פועירא שמו ואמ' אלעז' בן פועיר' לינאי המלך ינאי המלך	Oxford Opp. 248(367)
והיה שם לץ רע ובליעל ואליעז' בן פועיר' שמו ויאמר אלעזר בן פועיר' לינאי המלך ינאי המלך	Munich 95
והיה שם אדם אחד לץ רע ובליעל ואלעזר בן פועירא שמו ויאמר אלעזר בן פועירא לינאי המלך ינאי	Vatican 111

לבם של פרושים עליך א"ל ומה אעשה אמ' לה' הקם להם בציץ שבין עיניך הקים לה בציץ שבין עיניו	Oxford Opp. 248(367)
בלבם של פרושי' עליך ומה אעש' א' לה לו הקם להם בציץ שבין עיניך הקים להן בציץ שבין עיניו	Munich 95
המלך בלבן של פרושי' עליך ומה אעשה איל הקם להם בציץ שבין עיניך הקים להן בציץ שבין עיניו	Vatican 111

היה שם זקן אחד ויהוד' גזירא שמו ויאמר יהודה בן גזירא לינאי המלך רב לך בכתר מלכות	Oxford Opp. 248(367)
והיה שם זקן אחד ויהוד' בן גריר' שמו ויאמ' יהוד' בן גריר' לינאי המלך ינאי המלך רב לך כתר מלכו'	Munich 95
והיה שם זקן אחד ויהוד' בן גדירא שמו ויאמר יהודה בן גדירא למלך רב לך כתר מלכות	Vatican 111

הנח לך כתר כהוני לזרעו של אהרן שהיו אומי אמו נשבית במודיעית ויבקש הדבר ולא נמצא	Oxford Opp. 248(367)
הנח כתר כהוני לזרעו של אהרן שהיו אוי אמו נשבית במודיעי ויבקש הדבר ולא נמצא	Munich 95
הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן שהיו אוי נשבית אמו במודיעית ויבקש הדבר ולא נמצא	Vatican 111

ויבדלו חכמי ישר' בזעם ויאמר אלעז' בן פועיר' לינאי המלך ינאי המלך הדיוט שבישר' הוא כך הוא דינו	Oxford Opp. 248(367)
ויכולו חכמי ישר בזעם ויאמ' אלעזר בן פועיר' לינאי המלך ינאי המלך הדיוט כך הו' דינו	Munich 95
ויבדלו חכמי ישר' בזעם ויאמר אלע' בן פועירא לינאי המלך ינאי המלך הדיוט שביש' כך הו' דינו	Vatican 111

אתה הוא מלך וכ"ג אמי לו ומה אעשה א"ל אם אתה שומע לעצתי רמסם	Oxford Opp. 248(367)
ואתי מלך וכהן גדול כך הוא דינך א"ל ומה אעש' א"ל אם אתי שומע לעצתי רומסם	Munich 95
ואת מלך וכהן גדו' כך הוא דינך אמי לו ומה אעשה אמי לו אם את שומי לעצתי רומסם	Vatican 111

ותורה מה תהא עליה כרוכה ומונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמוד יבא וילמוד	Oxford Opp. 248(367)
א"ל ותור' מה תה' עליה א"ל ותו הרי כרוכי ומונחי בקרן זוית כל הרוצי ללמוד יבא וילמוד	Munich 95
אמי לו ותורה מה תהא עליה אמי לו והלא היא כרוכה ומונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמי יבא וילמוד	Vatican 111

אמ' אביי ואיתימ' רב נחמ' בר יצחק מיד נזרקה בו מינות דהוה ליה למימר התינח תורה שבכת'	Oxford Opp. 248(367)
א' אביי ואיתימ' רב נחמן בר יצח' מיד נזרק' בו מינות דהוה ליה למימ' תינח תור' שבכתב	Munich 95
אמ' אביי ואיתימ' רב נחמן בר יצחק מיד נזרקה בו מינות דאיבעי למימ' ליה תינח תורה שבכתב	Vatican 111

תורה שבעל פה מאי ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה ועל ידי יהודה בן גזיר'	Oxford Opp. 248(367)
שבעל פה מאי ותיועץ הרע' על ידי אלעזר בן פוער' ועל ידי יהוד' בן גדיד'	Munich 95
תורה שבעל פה מאי ותיועץ הרעה על ידי אלעזר בן פוערא ועל ידי יהודה בן גודגדא	Vatican 111

ויהרגו כל חכמי ישר' והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה	Oxford Opp. 248(367)
ונהרגו חכמי ישר' והיה העול' משתומ' עד שבא שמע' בן שטח והחזיר תור' ליושנה	Munich 95
ויהרגו כל חכמי ישר' והיה כל העולם כולו שמם עד שבא שמעון בן שטח החזיר את תורה ליושנה	Vatican 111

הסיפור זכה לתשומת לב החוקרים, בעיקר היסטוריונים,²⁰ אשר דנו ביחסי מלכי בית חשמונאי לפרושים.²¹ הם לא הגיעו לעמק השווה בשאלה אם גיבור

20 י' גפני, "חשמונאים בספרות חז"ל", י' עמית, וח' אשל (עורכים), ימי בית חשמונאי: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. ירושלים 1995, עמ' 264; Schürer, E., Vermes, G. & Millar, F., *The History of the Jewish people in the age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135)*, Volume I, Edinburgh 1973, pp. 219–228. (ראו שם על היחס לינאי המלך בספרות קומראן); Rabin, C., "Alexander Jannaeus and the Pharisees", *JJS* 7 (1956), pp. 3–11.

21 ראו למשל: Schürer, Vermes, Millar, p. 222–223.

הסיפור הוא יהונתן אלכסנדר (127 לפנה"ס – 76 לפנה"ס) או אביו יוחנן הורקנוס הראשון (164 לפנה"ס – 104 לפנה"ס).²² פעמים רבות²³ הקבילו והשוו את הסיפור למסורת המובאת בכתבי יוספוס בן מתתיהו,²⁴ אבל אותנו עכשיו מעניין לא הערך ההיסטורי של הסיפור, אלא ערכו הספרותי.

הסיפור ערוך לכאורה כמו סיפורים אגדיים רבים, על כל מאפייניהם.²⁵ אפשר לזהות בו מטבעות לשון האופייניות לאמנות הסיפור, כמו המספר הטיפולוגי 60: "כבש ששים עיירות" – "וַיִּנְלָד [...] שְׁשִׁים עִיר" (דברים ג, ד) – "ואדחווהו מיא ושדוהו לגודא וחרוב מיניה שתין מחוזי, ואכול מיניה שתין מחוזי, ומלחו מיניה שתין מחוזי" (בבלי, בבא בתרא עג ע"ב). יש בסיפור גם קווי לשון רבים האופייניים ללשון חז"ל: "שמה שמחה גדולה", "עסוקין", "הדיוט", "כרוכה", "הנח לוי", "מה תהא עליה" ועוד רבים. באחת הגרסאות ניתן גם לזהות מאפיין אחד של לשון האמוראים – שימוש במילת יחס "ב-ב" במקום "על":²⁶ "בשלחנות של זהב" בכתב יד אוקספורד לעומת "על שולח" של זהב] בכתב יד וטיקאן.

ניתן לראות כאן גם את התופעות הייחודיות לארמית הארץ-ישראלית, כמו השימוש בבניין הפעיל במשמעות בניין קל: "אמי לה' הקם להם בציץ שבין עיניך הקים לה' בציץ שבין עיניו" – "ר"מ חמי אפילו סב עם הארץ ומקים ליה מן קומוי ואמר לא מגן מאריך ימים" (ירושלמי, ביכורים ג, ג [סה ע"ג]).

עם זאת, ניתן לראות שבסיפור זה יש ריכוז גבוה מאוד של ביטויים וצורות שאינם מתועדים בלשון חכמים, לא בלשון התנאים ולא בלשון האמוראים,²⁷ ואילו במקרא יש לצורות אלה מקבילות ברורות. לא בכדי זיהה בו דניאל שוורץ,²⁸ "קטע ממקור עתיק יומין; מסקנה זו נשענת גם על לשון הקטע".²⁹

Schürer, Vermes, Millar, p. 214, note 30. 22

ראו למשל: י"י לוי, "המאבק הפוליטי בין הפרושים לצדוקים בתקופה החשמונאית", א' אופנהיימר, א' רפפורט, מ' שטרן (עורכים), פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני – ספר זיכרון לאברהם שליט, ירושלים תשמ"א, עמ' 72. 23

קדמוניות היהודים יג, ה-ו. 24

ראו על זה י' פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, תל-אביב 2001, עמ' 236–261. 25

Breuer, Y., On the Hebrew Dialect of the Amoraim in the Babylonian Talmud. Scripta Hierosolymitana, XXXVII (1998), p. 138, 144. 26

ראו י' ברויאר, "על הלשון העברית של האמוראים בתלמוד הבבלי", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 127–153. 27

ד' שוורץ, "לשאלת התנגדות הפרושים למלכות החשמונאים", אומה ותולדותיה א (תשמ"ג), עמ' 39–51. 28

חיים רבין³⁰ השווה אותו לקטעים סיפוריים דומים בסגנון (בבלי, נדרים ט ע"ב, משנה, יבמות טז, ז), וניתח אותם בקצרה:

הזמנים ההפוכים [...] השימוש בשם-פעולה חז"לי בתפקיד של מקור נטוי ("בחזרתו"), הכול על רקע של תחביר ומילון חז"ליים, משווים לסיפורים אלה מראה דומה ללשון התפילות.³¹ אלה כנראה ציטטות מתוך ספרים עתיקים של היסטוריה, אגדה וסיפור חסידים, מן הסוג שנשמר לנו בספרים כגון יהודית, שושנה, יובלות או מכבים א', וכן במגילת בראשית הארמית. ספרות זו ברובה קדמה לתקופת התנאים, ואין לנו עד כה הוכחות שספרים ממין זה נתחברו בתחום השפעתם של חז"ל.

כדי לאושש את קביעתו של רבין, נביא בטבלה את התופעות המקראיות שבסיפור, נציין את המקבילות בספרי המקרא ואת הדרכים להבעת אותה המשמעות בלשון חז"ל. נשתמש בגרסת כתבי יד אוקספורד ווטיקאן; הסיבות לכך יפורטו בהמשך.

חז"ל	מקרא	ביטוי
שלח דוד וקרא להם: מה לכם ולבית שאול? (ירושלמי, קידושין ד, א [סה ע"ב])	וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם (שמות יב, כא) וַיִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְכָל זְקֵנֵי הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר (מלכים א כ, ז)	וקרא לכל חכמי ישראל אמ' להן

29 שם, עמ' 43.

30 ח' רבין, "הרקע ההיסטורי של העברית של קומראן", מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, ירושלים תשל"ב, עמ' 373.

31 על לשונם המיוחדת של קטעי תפילה בתלמוד, ראו א' שוה, "לשון השירה העברית בתלמוד הבבלי", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ט.

חז"ל	מקרא	ביטוי
<p>היה שם זקן אחד מתלמידי שמאי הזקן ובבא בן בוטא שמו (בבלי, גיטין נז ע"א)</p> <p>אדם אחד יש שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו (בבלי, פסחים סו ע"א)</p> <p>היה שם תלמיד אחד שבא לבית המדרש לפני חכמים תחלה ור' יוסי הגלילי שמו (בבלי, זבחים נז ע"א)</p> <p>היה שם פקח אחד אמר ליה מאילו את מתיירא (בראשית רבה [תיאודור-אלבק] וישב פד)</p>	<p>וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִצְרָעָה מִמְשַׁפַּחַת הַדְּנִי וּשְׁמוֹ מְנוּחַ (שופטים יג, ב)</p> <p>וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַרְמְתִּים צוֹפִים מֵהָר אֶפְרָיִם וּשְׁמוֹ אֶלְקָנָה (שמואל א א, א)</p>	<p>היה שם איש אחד (במשמעות "איש פלוני") ו[...] שמו</p>
<p>ושם היה אדם רשע טיטוס בן אשתו של אספסיאנוס העז פניו (אבות דרבי נתן, נוסחא ב, פרק ז)</p>	<p>זָד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעִבְרַת זָדוֹן (משלי כא, כד)</p> <p>עַד בְּלִיעַל יִלְיָץ מִשְׁפָּט (משלי יט, כח)</p>	<p>לץ רע ובליעל</p>
<p>משמעות אחרת: ההוא דאתא לקמיה דרב הונא, א"ל: לבד עלך? א"ל: לא, ושרייה. (בבלי, נדרים כא ע"ב)</p>	<p>וַיַּדַּע יוֹאָב בֶּן צְרִיָּה כִּי לֵב הַמֶּלֶךְ עַל אֲבָשָׁלוֹם (שמואל ב יד, א)</p>	<p>לבם של פרושים עליך</p>
<p>אמ' לו: מה זה בן אילים? לא דיין ששימשת תחת כהן גדול שעה אחת לפני מי שאמר והיה העולם, אלא שאתה מבקש ליטול לך כהונה (תוספתא, יומא א, ד)³²</p>	<p>וַיֹּאמֶר ה' אֵלֵי רַב לֵךְ אֶל תּוֹסָף (דברים ג, כו)</p> <p>רַב לָכֵם [...] וּמַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ עַל קְהַל ה' (במדבר טז, ג)</p>	<p>רב לך</p>

32 ראו א' בנדויד (תשל"א), לשון מקרא ולשון חכמים, עמ' 362.

חז"ל	מקרא	ביטוי
שמא עובדי עבודת כוכבים יש בכס: [...] בדקו ולא מצאו (בבלי, יבמות עח ע"ב)	וַיִּבְקֹשׁ הַדָּבָר וַיִּמְצָא וַיִּתְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ (אסתר ב, כג)	ויבקש [כ"י" אחרים – ויבוקש] הדבר ולא נמצא ויבדלו חכמי ישר' בזעם
"אז יבדיל מִשֶּׁה שְׁלֹשׁ עָרִים [...] (דברים ד, מא) אין לי אלא שהפריש משה (ספרי במדבר, מסעי קנט) ³³	הַבְּדִילוּ מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת (במדבר טז, כא)	ויבדלו חכמי ישר' בזעם
יעצו עליך רעה ומתו (בבלי, ברכות נו ע"ב)	וַיִּנְעֹץ הַמֶּלֶךְ רַחֲבֵעַם אֶת הַזְּקֵנִים [...] לֵאמֹר אֵיךְ אַתֶּם נֹעֲצִים לְהַשִּׁיב אֶת הָעַם הַזֶּה דָּבָר (מלכים א יב, ו)	ותיועץ הרעה ³⁴
נזכר רבן גמליאל שנהרגו הרוגים בתל ארזא (משנה, יבמות טז, ז) ³⁵	אם יִהְרַג בְּמִקְדָּשׁ ה' פֶּהוּן וְנָבִיא (איכה ב, כ) וְדָתָא נְפֻקַת וְחִפְיָמִיא מִתְקַטְלִין (דניאל ב, יג)	ויהרגו כל חכמי ישראל
הואיל ועוקרין את התורה מבינותינו נגזר על העולם שהוא שמים (תוספתא, סוטה טו, י)	וְאֵל תִּתְחַפֵּס יוֹתֵר לְמָה תְּשׁוּמָם (קהלת ז, טז)	ויהרגו כל חכמי ישראל והיה העולם משתומם ³⁶ [...] החזיר את התורה ליושנה

33 שם, עמ' 339.

34 השורש "יעץ" אינו משמש (חוץ ממקרה אחד) בבניין נפעל בלשון חז"ל. גם במקרא הוא משמש בנפעל רק במשמעות "להתייעץ", ולא "לתת עצה", כמו כאן.

35 השורש "הרג" בבניין נפעל משמש יותר בלשון חז"ל מאשר בלשון המקרא, אבל צורה עם וי' ההיפוך באה לחקות את הסגנון המקראי.

36 השורש "השתומם" על כל צורותיו מתועד בלשון חכמים רק פעמיים.

בין מטבעות לשון אלה יש צורות מקראיות מובהקות שאין כמותן בלשון חז"ל על כל רבדיה, והן חמישה פעלים עם ו' ההיפוך (ויבוקש, ויאמר, ויבדלו, ותיועץ, ויהרגו).³⁷ יתרה מזאת, הצורות "ויבדלו", "ותיועץ", "ויהרגו" אינן מתועדות במקרא כמות שהן ולא בלשון המגילות,³⁸ אלא הן נגזרו מחדש מהפעלים המקראיים. הצורות האלה לא הוכנסו בסוגייתנו בשיטת "גזירה והדבקה"; הן פרי שליטה פעילה בלשון המקרא.

מלבד דמיון לסגנון לשון המקרא יש בקטע הנידון גם קווים משותפים עם לשון מגילות ים המלח:

1. המילה "בליעל" במשמעות "רע" מתועדת 69 פעמים במגילות;³⁹
2. צורת "ויקטל" המקראית עם ו' ההיפוך משמשת לעתים רחוקות גם בטקסטים הנראטיביים מים המלח.⁴⁰

עכשיו נוכל להסביר למה העדפנו את כתבי יד אוקספורד ווטיקאן. בכתבי יד אלו נמצאות הצורות המקראיות הדורשות עיון, ואילו בכתב יד מינכן ניתן לראות במקומן צורות אחרות השייכות ללשון חז"ל: "וקרא לכל חכמי ישראל – ושלח וקרא לכל חכמי ישראל"; "בשולחנות של זהב – על שולחנות של זהב"; "היה שם איש אחד לץ רע ובליעל – היה שם לץ רע ובליעל"; "לבם של פרושים עליך – בלבם של פרושים עליך"; "ויהרגו כל חכמי ישראל – ונהרגו כל חכמי ישראל". אין סיבות להחלפה מכוונת של צורות חז"ליות במקבילותיהן המקראיות. מוסכם בין החוקרים ש"מקראיזציה" של לשון חז"ל החלה רק בעידן הדפוסים הראשונים, ולא פעלה בכתבי יד קדומים וטובים.⁴¹ אם כן,

- 37 ו' ההיפוך יצאה מכלל שימוש בלשון חז"ל, ראו ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ס, עמ' 31.
- 38 תודתנו למערכת המאגרים האלקטרוניים של האקדמיה ללשון העברית על אפשרויות חיפוש ועיון בטקסטים העבריים מכל התקופות.
- 39 Charlesworth, J., *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls*. Mohr-Siebeck, 1991, p. 74-75.
- 40 Eskult, M., Some Aspects of the Verbal System in Qumran Hebrew, in: זה על זה: *Conservatism and Innovation in the Hebrew Language of the Hellenistic Period*, Brill 2008, pp. 29-46.
- 41 ראו י' קוטשר, "לשון חכמים – מה טיבה?"; מ' בר-אשר, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ב, ירושלים תש"ס, עמ' 69-70.

בהסתמך על הכלל *lectio difficilior potior* אפשר להסיק שהמקורות עם הצורות המקראיות – כתבי יד אוקספורד ווטיקאן – נאמנים יותר.

נשים לב גם לחילופי הנוסחאות בין כתבי היד השונים ובין מקומות שונים באותו כתב יד בשם אחד הגיבורים: בן גזירא – בן גזירא – בן גזירא – בן גזירא – בן גזירא. החילופים האלה נובעים לכאורה מטעויות הכתיב (ז–ד–ר) ולא משגיאות הזיכרון.

כל התופעות האמורות לעיל יהיו מובנות אם נניח שהמעשה בינאי המלך היה מנוסח לכתחילה לא כסיפור בעל פה, אלא כיצירה בכתב. כידוע, סגנון הכתיבה העברית בימי חשמונאים היה קרוב לעברית המקראית. יצירות מסוימות חיקו את הסגנון המקראי באופן כמעט מושלם (מגילת ההודיות,⁴² דברי המאורות); יצירות אחרות התרחקו ממנו מעט (סרך היחד, ברית דמשק, מלחמת בני אור בבני חושך);⁴³ היו גם חיבורים שבהם השפעת לשון חז"ל והארמית הייתה ניכרת (מקצת מעשי התורה, מגילת הנחושת,⁴⁴ 4QTohorot);⁴⁵ ובתעודות מדבר יהודה השפעת לשון המקרא מעטה.⁴⁶ הקטע שלפנינו הוא אחד השלבים בתזוזה זו: אין זה טקסט עם השפעה חזקה של לשון חז"ל, אלא טקסט בלשון חז"ל עם השפעה חזקה של לשון המקרא. כך ניתן לראות בטקסט זה חוליה מקשרת נוספת בין לשון המקרא ללשון חז"ל.

42 יי ליכט, מגילת ההודיות, ירושלים תשי"ז.

43 Qimron, E., *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls*. Atlanta, 1986, especially pp. 116–118; Joosten, J., Pseudo-Classicism in Late Biblical Hebrew, in Ben Sira, and in Qumran Hebrew. *Sirach, Scrolls and Sages – Proceedings of a Second International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls Ben Sira and the Mishnah*. Leiden: Brill, 1999, pp. 146–159.

44 בנדויד (לעיל, הערה 32), עמ' 99.

45 ש' מורג, "סגנון ולשון במגילת מקצת מעשה התורה – האם כתב 'מורה הצדק' איגרת זו?", תרביץ סה, ב (תשנ"ו), עמ' 209–223; מ' קיסטר, "עיונים במגילת מקצת מעשי התורה ועולמה: הלכה, תאולוגיה, לשון ולוח", תרביץ סח, ג (תשנ"ט), עמ' 317–371; Pérez Fernández, M., 4QMMT: Linguistic Analysis of Redactional Forms Related to Biblical and Rabbinic Language. *Sirach, Scrolls and Sages – Proceedings of a Second International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls Ben Sira and the Mishnah*. Leiden: Brill, 1999, pp. 205–222.

46 אי מור, דקדוק העברית של תעודות מדבר יהודה בין המרד הגדול למרד בר-כוכבא, באר-שבע תשס"ט.

